

КНИЖКОВІ ПАМ'ЯТКИ В РЕТРОСПЕКТИВНОМУ ФОНДІ БІБЛІОТЕКИ ЯК ОБ'ЄКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ НАЦІОНАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО НАДБАННЯ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ

Ольга Греськів

*молодший науковий співробітник відділу бібліотекознавства
ЛННБ України ім. В. Стефаника*

Проаналізовано основні законодавчі, нормативно-правові документи, стандарти та інструкції щодо охорони книжкових пам'яток в Україні. На їх основі сформовано організаційно-методичні засади обліку, зберігання та використання книжкових пам'яток.

Ключові слова: *книжкові пам'ятки, законодавчі документи, нормативно-правові документи, стандарти, інструкції, організаційно-методичні засади, облік, зберігання та використання книжкових пам'яток.*

Basic legislative, normative, legal documents, standards and instructions are analyzed concerning the preservations of book monuments in Ukraine. On their basis organizational and methodical principles of accounting, care and storage of book monuments are formed.

Keywords: *book monuments, legislative documents, normative documents, legal documents, standards, instructions, organizational and methodical principles, accounting, care and storage of book monuments.*

Проанализированы основные законодательные, нормативно-правовые документы, стандарты и инструкции по вопросам сохранности книжных памятников в Украине. На их базе сформированы организационно-методические основы учета, хранения и использования книжных памятников.

Ключевые слова: *книжные памятники, законодательные документы, нормативно-правовые документы, стандарты, инструкции, организационно-методические указания, учет, хранение и использование книжных памятников.*

Сьогодні завдання створення Державного реєстру національного культурного надбання, зокрема книжкових пам'яток, в Україні не завершено, хоча започатковано та формується кілька електронних баз рукописної і книжкової спадщини. В державі немає

остаточно зведеного ресурсу «Книжкові пам'ятки України», незважаючи на те, що розроблено нормативно-правові та нормативно-інструктивні засади його формування.

Мета цієї статті — необхідність з'ясувати, у чому полягає проблема створення Державного реєстру національного культурного надбання та задекларованої його частини «Книжкові пам'ятки України», якими є організаційно-методичні засади обліку, забезпечення захисту та відповідного використання книжкових пам'яток.

Для досягнення мети насамперед необхідно було проаналізувати чинну законодавчу і нормативно-правову документацію, на підставі якої нині здійснюється робота найбільших українських бібліотечних установ. Встановлено, що відповідна база сформована і зміцнена низкою міжнародних документів, однак, зауважимо, що існує певна невідповідність інструктивно-методичного забезпечення нормативно-правовому базису. Щоправда, останнім часом прийнято низку нових розпорядчих та інструктивних матеріалів, які нівелюють деякі розбіжності, а також здійснюється робота щодо оновлення затвердженої документації.

У зв'язку з цим в дослідженні виконано такі завдання:

— проаналізовано, як на законодавчому та нормативно-правовому рівні актуалізуються питання обліку, збереження і державної охорони книжкових пам'яток;

— охарактеризовано основні документи, які формують нині організаційно-методичні засади обліку, зберігання та використання книжкових пам'яток.

Виконавши ці завдання, сформулюємо узагальнене обґрунтування засад обліку книжкових пам'яток і норм їх зберігання.

Актуальність дослідження опосередковано підтверджують факти періодичної зацікавленості органів державної влади щодо остаточного зведення Державного реєстру національного культурного надбання.

Від моменту декларування необхідності створення Державного реєстру національного культурного надбання в Законі України «*Основи законодавства України про культуру*» [21] від 19 лютого 1992 р., який вже втратив чинність, і до 14 грудня 2010 р., коли норми стосовно його формування перейшли до тексту Закону України «*Про культуру*» [18], Державний реєстр національного культурного надбання в Україні так і не сформовано. За цей

період ухвалено низку постанов і розпоряджень, які затверджували засади й заходи, хоч і декларативні, що передбачали вироблення умов для «збереження в електронному вигляді рідкісних даних, які можуть зіпсуватися чи зруйнуватися». Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України № 1716 «Про затвердження Програми збереження бібліотечних фондів на 2000–2005 роки» [17] було виділено кошти на створення та видання реєстру «Книжкові пам'ятки України» як частини Державного реєстру національного культурного надбання; ці гроші використали на третину. Ще одне розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження плану заходів щодо розвитку бібліотечної справи на період до 2011 року» [12] загалом не було виконано, як і не виконано Постанову Кабінету Міністрів «Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека — XXI» [10].

Чітку резолюцію про стан та облік національного культурного надбання, яке зберігається в бібліотеках України, задекларував документ «Про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету виділених Міністерству культури України на бібліотечну справу» [22], який у 2012 р. підготувала Рахункова палата України. Він, серед багатьох проблем функціонування бібліотечної сфери, зокрема резюмував: «Незабезпечення міністерством вимог законодавства щодо створення державного реєстру рідкісних і цінних видань протягом майже двох десятиліть унеможлиблює визначення загальної кількості особливо цінних і рідкісних документів, що зберігаються у бібліотеках, та стану їх збереження» [22]. У звіті одночасно наголошено на важливих юридичних аспектах: про невідповідність чинної на той час нормативно-інструктивної документації затвердженому Національному стандарту України «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Книжкові пам'ятки. Загальні вимоги» ДСТУ ГОСТ 7.87:2008 [5] (далі ДСТУ ГОСТ 7.87:2008) та про відсутність документа інструктивного характеру щодо створення цифрових копій та оцінки вартості документів, які підлягають внесенню до реєстру.

Після оприлюднення результатів аудиту Міністерство культури України прийняло рішення створити Міжвідомчу координаційну раду з питань розвитку бібліотек і бібліотечної справи, а серед

першочергових її завдань визначило «збереження документальної спадщини українського народу». Відтак почало оновлювати і приводити у відповідність свою нормативно-правову базу. Так, наказом Мінкультури № 744 *«Про затвердження Переліку державних установ, закладів культури, інших організацій, яким надається право проведення державної експертизи культурних цінностей»* [11] сформовано новий список установ, які мають право на здійснення державної експертизи, а наказом № 919 затверджено *«Положення про Експертну комісію з відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання»* [14]. Серед низки нормативно-правових актів, якими має керуватися Експертна комісія при підготуванні висновків, останній документ вже врахував ДСТУ ГОСТ 7.87:2008 [5]. Адже чинний стандарт вніс помітні новації: введено рівень книжкових пам'яток (світовий, державний, регіональний, місцевий), збільшено обсяг інформації, яку потрібно зазначати про пам'ятку.

У подальшому Міністерство культури розробило Стратегію розвитку бібліотечної справи в Україні [2]. У програмному документі *«Якісні зміни бібліотек задля забезпечення сталого розвитку України»* [23] зазначено, що один із шляхів розвитку бібліотечної справи в Україні мав би полягати у збереженні документних ресурсів через «вироблення організаційно-методологічних та техніко-технологічних умов для створення Державного реєстру національного культурного надбання» [23]. Тому наказом Мінкультури № 437 затверджено інструктивний документ на заміну попередньому *«Порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання»* [15], покликаний оновити норми щодо відбору категорій книжкових пам'яток до Державного реєстру та їх опису.

Новий «Порядок» став більш досконалим. Наголосимо на кількох суттєвих його аспектах:

1. До Державного реєстру національного культурного надбання включають як одиничні пам'ятки, так і колекції-книжкові пам'ятки світового і державного рівнів.

2. З-поміж одиничних пам'яток до реєстру включають всі без винятку рукописні книги, створені до кінця XVII ст., зокрема фрагменти; рукописні книги від початку XVIII ст. — лише унікальні;

стародруки XV–XVIII ст., виокремлені за групами, але до 1800 р. — всі без винятку; інші стародруки XV–XVIII ст., надруковані іншими шрифтами (книги та періодичні видання) з окремими винятками.

3. Серед українських друків виділяють: книги та періодичні видання, надруковані українською мовою 1801–1922 рр., незалежно на якій території вони надруковані, та видання, надруковані будь-якою іншою мовою впродовж 1801–1860 рр. на території сучасної України; окремі найцінніші видання або примірники видань, серед яких також виділяють конкретні групи.

4. Щодо колекцій-книжкових пам'яток, то це можуть бути як зібрання одиничних книжкових пам'яток, так і колекції книг, періодичних видань, колекції книг і періодичних видань [15].

Отже, документ закріпив норму, введену ДСТУ ГОСТ 7.87:2008 [5], про розрізнення рівнів книжкових пам'яток і про включення до культурних пам'яток не лише одиничних книжкових пам'яток, а й цілісних колекцій, зазначених в категорії «колекція-книжкова пам'ятка».

Проаналізувавши чинні законодавчі та нормативно-правові акти, подаємо базові документи, які нині регламентують роботу бібліотечних установ з виявлення, обліку та опису книжкових пам'яток, а також забезпечення їх захисту й державної охорони:

1. Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.1992 р. № 466 [13].

2. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон від 27.01.1995 р. № 32/95-ВР [8].

3. Про затвердження Програми збереження бібліотечних фондів на 2000–2005 роки : Постанова, Програма від 15.09.1999 р. № 1716 [17].

4. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон від 21.09.1999 р. № 1068-XIV [9].

5. Про охорону культурної спадщини : Закон від 08.06.2000 р. № 1805-III [20].

6. Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення : Постанова, Порядок від 26.08.2003 р. № 1343 [16].

7. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон від 09.01.2007 р. № 537-V [19].

8. ДСТУ ГОСТ 7.87:2008 Книжкові пам'ятки. Загальні вимоги (ГОСТ 7.87-2003, IDT) [5].

9. Про культуру : Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI [18].

10. Про затвердження Порядку відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання : Наказ, Порядок, Форма від 14.06.2016 р. № 437 [15].

Розглянувши інструктивно-методичну документацію, перерахуємо методичні рекомендації, якими сьогодні послуговуються бібліотеки різних форм відомчого підпорядкування:

1. Методичні рекомендації з питань організації роботи з колекціями, особовими бібліотеками та книжковими зібраннями у бібліотеках науково-дослідних установ НАН України [7].

2. Створення баз даних документів, визначених для включення до Державного реєстру національного культурного надбання за допомогою системи автоматизації ІРБІС : рекомендації [25].

3. Методичні рекомендації для державної реєстрації книжкових пам'яток України: кириличні рукописні книги та стародруки [6].

Зазначимо, що найближчим часом слід очікувати на нові методичні рекомендації з відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання, які Міністерство культури України зобов'язало розробити Національну парламентську бібліотеку України (тепер Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого) [15].

На основі названих документів сформулюємо організаційно-методичні засади обліку, зберігання та використання книжкових пам'яток у ретроспективних фондах бібліотек.

Облік книжкових пам'яток — це ведення спеціальної обліково-документальної реєстрації, обов'язкової для всіх державних установ-фондоутримувачів незалежно від їх відомчої підпорядкованості, яка забезпечує реєстрацію і взяття книжкових пам'яток під державну охорону. Зазначимо, що заходи з обліку включають процеси виявлення, наукового вивчення, класифікації та державної реєстрації.

Державна охорона книжкових пам'яток полягає в організації системи заходів, що забезпечують збереження і використання книжкових пам'яток, які перебувають у державній власності. Заходи зі зберігання і використання книжкових пам'яток передбачають: запобігання руйнуванню або заподіяння шкоди, забезпечення

захисту, збереження, утримання, відповідне використання, консервацію і реставрацію.

Книжковими пам'ятками сьогодні вважають документи, які мають видатні духовні, естетичні, поліграфічні та (або) документуючі властивості, що становлять суспільно вагому наукову, культурну чи історичну цінність [5]. До книжкових пам'яток належать рукописні та друковані книги, а також книжкові колекції (різновиди книжкових колекцій), яким притаманні зазначені якості. Такі спеціалізовані зібрання одиничних книжкових пам'яток і (або) колекцій-книжкових пам'яток, сформованих з метою оптимізації збереження, вивчення і використання, є фондами книжкових пам'яток і розглядаються державою як об'єкти культурної спадщини. Ці об'єкти охороняються спеціальним законодавством і не підлягають роздержавленню та приватизації [13]. Міністерства, інші центральні органи державної виконавчої влади, об'єднання громадян і громадяни, у віданні або власності яких перебувають об'єкти національного культурного надбання, зобов'язані забезпечити їх збереження.

Одиничною книжковою пам'яткою вважають рукописну книгу (фрагмент) чи окремих примірник друкованого видання, який є повноцінним історико-культурним об'єктом [15]. Внесенню до Державного реєстру національного культурного надбання підлягають такі одиничні книжкові пам'ятки:

1. Рукописні книги, створені до кінця XVII ст., зокрема фрагменти, а з XVIII ст. — лише унікальні, з урахуванням особливостей письма та матеріалів, місця створення та мови, оформлення і змісту [15];

2. Стародруки — видання XV–XVIII ст., зокрема:

2.1. Інкунабули — книги, надруковані в Європі у XV ст.;

2.2. Палеотипи — книги, надруковані в Європі у першій половині XVI ст.;

2.3. Видання глаголичним шрифтом — книги, надруковані глаголицею у XV–XX ст.;

2.4. Видання латинським шрифтом — книги та періодичні видання, надруковані латиницею будь-якою мовою впродовж 1551–1800 р.;

2.5. Видання кириличним шрифтом — книги, надруковані кирилицею за період 1551–1800 р.;

2.6. Видання гражданським шрифтом — книги та періодичні видання, надруковані до 1800 р.;

2.7. Інші стародруки — книги та періодичні видання, надруковані впродовж XV–XVIII ст. іншими шрифтами, ніж зазначені у підпунктах два-сім цього пункту [15];

3. Українські видання — книги та періодичні видання, надруковані українською мовою впродовж 1801–1922 рр., незалежно, на якій території вони надруковані, та надруковані будь-якою іншою мовою за 1801–1860 рр. на території сучасної України [15];

4. Окремі найцінніші видання або примірники видань — перші та/або прижиттєві видання праць основоположників науки і техніки, що містять фундаментальні наукові відкриття і дослідження; перші та прижиттєві видання творів класиків художньої літератури, видатних діячів культури та мистецтва; примірники нелегальних чи заборонених цензурою видань; видавничі фальсифікати та примірники із замаскованими виданнями; книги, що є зразками художнього оформлення та поліграфічного виконання, в тому числі незвичайних форматів та форм; бібліофільські видання (номерні чи іменні примірники, видання, розмножені незвичайними способами, надруковані на нетрадиційних матеріалах, в оправах ручної роботи, виготовлених із рідкісних матеріалів тощо); примірники з автографами, записами, екслібрисами та печатками видатних діячів держави, науки, культури, літератури, виділені за такими групами:

4.1. Українські видання — книги та періодичні видання, надруковані українською мовою у 1923–1945 рр., незалежно, на якій території вони надруковані, та надруковані будь-якою іншою мовою впродовж 1861–1945 рр. на території сучасної України;

4.2. Російські видання — книги та періодичні видання, надруковані будь-якою мовою впродовж 1801–1925 рр. на території в межах сучасного державного кордону Російської Федерації, крім видань українською мовою, наведених у попередньому абзаці;

4.3. Іноземні видання — книги та періодичні видання, надруковані будь-якою мовою впродовж 1801–1900 рр., незалежно, на якій території вони надруковані, крім видань, наведених у попередньому абзаці [15].

Крім того, до Державного реєстру національного культурного надбання включають колекції-книжкові пам'ятки — організовані

зібрання одиничних книжкових пам'яток чи книжок, що лише в сукупності мають властивості цінного історико-культурного об'єкта [5]. Є дещо інше визначення колекції-книжкової пам'ятки — це зібрання одиничних книжкових пам'яток та/або книги і періодичні видання, що загалом становлять цінний для держави (світу) історико-культурний об'єкт [15].

Підхід до розподілу книжкових пам'яток на категорії світового, державного, регіонального чи місцевого рівнів увів ДСТУ ГОСТ 7.87:2008 [5]. Він же запровадив критерії для їх відбору за історико-культурною цінністю: хронологічний, соціально-ціннісний та кількісний [5]. Ці критерії сьогодні варто брати до уваги при виявленні рукописних та друкованих пам'яток у ретроспективних фондах.

Під хронологічним критерієм маємо на увазі «вік» книги [5]. Йдеться про давні книги — рукописи і стародруки. Для встановлення їх історико-культурної цінності необхідно враховувати також особливості історії розвитку конкретних галузей знання, специфіки галузевого і місцевого книговидання.

Соціально-ціннісний критерій передбачає кілька характеристик [5]:

— етапність — книга виражає важливі переламні етапи суспільного розвитку, є безпосередньою їх частиною;

— унікальність — книга є єдиною у своєму роді;

— пріоритетність — книга є першим виданням у певній галузі науки і техніки, зокрема техніки друку, книжкового оформлення, є важливою для історії, культури, пріоритетною для суспільно-політичного розвитку загалом;

— меморіальність — книга відображає певні зв'язки з життям та творчістю видатних особистостей, з роботою наукових і творчих колективів, з важливими історичними подіями та пам'ятними місцями;

— колекційність — книга свідчить про її належність до колекції, яка має властивості історико-культурного об'єкта.

Кількісний критерій вбачає малотиражність чи рідкісність збережених примірників [5].

Слід зауважити, що виявлення книжкових пам'яток у бібліотеках може відбуватися як за окремими критеріями, так і у їх поєднанні, і може здійснюватись як у процесах вивчення ретроспективних фондів, так і при поточному комплектуванні, а також під час пошуково-експедиційної роботи [5].

Отже, виявлення книжкових пам'яток — це сукупність науково-дослідних, пошукових заходів з метою визначення їх наявності та культурної цінності як об'єктів культурної спадщини [20]. Наукове вивчення та класифікацію фондів бібліотеки слід здійснювати за нормативними і методичними матеріалами [6; 7; 15].

Рішення про внесення чи не внесення книжкових пам'яток до Державного реєстру національного культурного надбання — наслідок колегіальної роботи експертів. Ця процедура передбачена *«Порядком відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання»* [15], який регламентує її проведення у процесі організації відбору документів. У бібліотеках, музеях, архівах, навчальних закладах, наукових установах та інших установах різних форм власності, в яких зберігаються книжкові пам'ятки, створюються відповідні експертні групи як консультативні дорадчі колегіальні органи. Фондоутримувачі повинні сформувавши переліки книжкових пам'яток, які пропонуються для включення до Державного реєстру, та подати їх на розгляд експертних груп, які вповноважені надавати пропозиції й рекомендації. Тоді, враховуючи зауваження експертів, фондоутримувачі повинні передати описи книжкових пам'яток своїм координаторам. Ці описи координатори зобов'язані опрацювати і передати до Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, яка, своєю чергою, опрацює отримані дані, і передає їх на розгляд Міністерству культури України [15]. Остаточне рішення про включення книжкових пам'яток до Державного реєстру національного культурного надбання приймає відомство на основі висновків його експертної комісії [14].

Державний реєстр національного культурного надбання запропоновано впорядкувати у вигляді зведеної бази даних [8; 17-19; 24]. Її формування передбачає уніфікований підхід до опису всіх об'єктів, виконаних відповідно до єдиної методики, що дасть змогу забезпечити оперативний пошук і використання необхідної інформації. Ведення облікової документації на книжкові пам'ятки передбачає повний опис пам'ятки за встановленою формою.

Повний опис книжкової пам'ятки — це опис, який включає не лише бібліографічний опис, а й книгознавчу анотацію, яка має визначити характерні особливості конкретного видання і (або) примірника із зазначенням його шифру [15].

Форми описів окремих видів книжкових пам'яток різні. Затверджено п'ять форм опису: рукописної книги, друкованих видань (стародруків, українських видань до 1922 р.), цінних видань, періодичного видання, колекції-книжкової пам'ятки [15].

Форма опису кожної з пам'яток вимагає внесення лише заголовка бібліографічного опису, виконаного згідно з вимогами ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «*Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання*» [3]. У книгознавчій анотації обов'язково слід вказати код групи, до якої належить пам'ятка [15]. А саме:

- рукописні книги (РК);
- стародруки: інкунабули (Інк); палеотипи (Пал); видання глаголичним шрифтом (Гл); видання латинським шрифтом (Лат); видання кириличним шрифтом (Кир); видання гражданським шрифтом (Гр); інші стародруки (ІС);
- українські видання (Укр);
- найцінніші видання або примірники видань: українські видання (УВ); російські видання (РВ); іноземні видання (ІВ);
- колекції-книжкові пам'ятки (ККП) [15].

Через ведення обов'язкової для всіх установ-фондоутримувачів облікової документації, що забезпечує реєстрацію та взяття книжкових пам'яток під державну охорону, відбувається облік книжкових пам'яток. Облік книжкових пам'яток, що перебувають у державній власності, є обов'язковим для всіх установ будь-якого підпорядкування [15]. Об'єктами обліку можуть бути як одиничні книжкові пам'ятки, так і колекції та фонди книжкових пам'яток, які обліковуються попримірниково і в сукупній цілісності (індивідуальний та сумарний облік). Статистичний облік книжкової пам'ятки здійснюється за ДСТУ 7.20-2000 «*Бібліотечна статистика*» [1].

Книжкові пам'ятки в бібліотеках належать до фондів постійного зберігання і повинні виділятися окремо. Можливим є спеціальне маркування книжкових пам'яток в основному фонді.

Зареєстровані колекції і фонди книжкових пам'яток не підлягають переформуванню чи ліквідації. Також не дозволено списання книжкових пам'яток внаслідок старіння їх фізичних матеріалів або з причини втрати актуальності.

Установи-фондоутримувачі зобов'язані забезпечити доступність інформації про наявні книжкові пам'ятки через систему каталогів,

підготування довідкових, наукових, науково-популярних видань, електронних баз даних та експонування [19].

Експонування книжкових пам'яток поза межами України можливе за умови їх обов'язкового страхування [9]. Страхові суми встановлюються на основі експертної оцінки, порядок проведення якої регламентується Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення» [16]. Право на здійснення експертної оцінки мають державні установи, включені до затвердженого переліку [11].

Режим зберігання для книжкових пам'яток визначається як особливий або спеціальний, який базується на таких засадах: всі роботи з книжковими пам'ятками підпорядковуються пріоритету їх збереження, втручання у фізичний стан пам'ятки якомога мінімізується, максимально обмежується використання видання.

Зберігання книжкових пам'яток полягає в організації системи заходів, що забезпечують збереження і використання книжкових пам'яток. Вони регламентуються такими нормативно-правовими актами:

1. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон від 27.01.1995 р. № 32/95-ВР [8];

2. Про затвердження Програми збереження бібліотечних фондів на 2000–2005 роки : Постанова, Програма від 15.09.1999 р. № 1716 [17];

3. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон від 09.01.2007 р. № 537-V [19];

4. Про охорону культурної спадщини : Закон від 08.06.2000 р. № 1805-III [20].

Зберігання не слід плутати зі збереженістю — станом документа, який характеризується наявністю його експлуатаційних властивостей [4].

Заходи зі зберігання книжкових пам'яток передбачають: запобігання руйнуванню або заподіяння шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідне використання, консервацію і реставрацію.

Заходи зі зберігання умовно можна диференціювати на теоретичні (науково обґрунтовані) та практичні. До науково обґрунтованих заходів належать консервація та реставрація, які, власне,

забезпечують збереженість книжкових пам'яток. Теоретичні заходи повинні втілитись у практичні заходи.

Консервація — це сукупність науково обґрунтованих заходів, які дають можливість захистити об'єкти культурної спадщини від подальших руйнувань і забезпечують збереження їхньої автентичності з мінімальним втручанням в їх вигляд [20]. Саме консервація забезпечує їхню збереженість за допомогою дотримання режимів зберігання, стабілізації, реставрації та виготовлення копій. Нормативні заходи консервації книжкових пам'яток визначає ДСТУ ГОСТ 7.50:2006 СІВВС «Консервація документів. Загальні вимоги» [4].

Реставрація — сукупність науково обґрунтованих заходів щодо укріплення (консервації) фізичного стану, розкриття найбільш характерних ознак, відновлення втрачених або пошкоджених елементів об'єктів культурної спадщини із забезпеченням збереження їхньої автентичності [20].

Збереження книжкових пам'яток — фізичний стан документа, що характеризується підтриманням у часі у найбільш повному обсязі його первісних характеристик і важливих в історико-культурному значенні особливостей документа, набутих ним у процесі існування [5].

Захист книжкових пам'яток — це сукупність практичних заходів, які запобігають втраті книжкової пам'ятки внаслідок актів вандалізму, крадіжок, аварій техногенного характеру чи стихійних лих, інших небезпечних подій та обставин.

Організаційне забезпечення захисту книжкових пам'яток здійснюється через розробку та впровадження комплексу заходів з безпеки: моніторингу стану захищеності пам'яток; аналізу ефективності режиму контролю і пропуску, наявності фізичного й електронного захисту, контролю професійного рівня осіб, допущених до зберігання і використання книжкових пам'яток, створення низки спеціальних і посадових інструкцій.

Інженерно-технічний захист місць зберігання книжкових пам'яток забезпечується технічним укріпленням сховищ, їх розташуванням у приміщеннях, де передбачено шляхи евакуації. Сховища мають бути обладнані системою охоронно-пожежної сигналізації, спеціально підібраними засобами пожежогасіння [4].

Базовим принципом користування книжковими пам'ятками є пріоритет збереженості над доступністю. Тому загальні правила

користування книжковими пам'ятками є такими: надання у користування винятково з науково-дослідною метою; забезпечення користування книжковими пам'ятками у спеціалізованих приміщеннях, обладнаних системою контролю; відповідність рівня професійної підготовки бібліотечного працівника рівню користувача пам'ятки; заміна пам'ятки копією (факсимільне видання, електронна копія, фотокопія, роздрукована оцифрована копія, мікрофільм тощо).

Режим охорони фондів книжкових пам'яток передбачає: охорону від крадіжок і псування примірників; попередження втрат у повсякденних умовах; заходи на випадок масових, стихійних чи інших лих. Сховища, де зберігаються книжкові пам'ятки, повинні мати розроблений план дій на випадок надзвичайних ситуацій [4]. Правила внутрішнього розпорядку установи повинні містити норми щодо поведінки у службових приміщеннях, де зберігаються книжкові пам'ятки.

Обов'язковою також є перевірка наявності книжкових пам'яток. Ці заходи мають бути планомірними. Внутрішній облік книжкових пам'яток передбачає ведення всіх необхідних книг обліку, каталогів, актів. Будь-які виправлення в облікових документах недопустимі.

Охорона фонду книжкових пам'яток повинна здійснюватися на всіх етапах руху примірників. Алгоритм використання книжкових пам'яток має бути відпрацьований до автоматизму спеціально допущеним для цього персоналом. Категорично неприйнятний вільний доступ до фондів книжкових пам'яток сторонніх осіб, в тому числі співробітників інших підрозділів. Експонування книжкових пам'яток можливе лише у закритих вітринах у присутності відповідного співробітника.

Маркування на книжкових пам'ятках рекомендоване помітне і приховане. Перше — з метою обліку, друге — з метою запобігання втратам. Облікові позначки на книжкових пам'ятках рекомендовано мінімізувати, але мітку установи-фондоутримувача мають добре читувати фахівці.

Такими є вимоги обліку і зберігання книжкових пам'яток згідно з чинною в Україні законодавчою та нормативно-правовою базою. Узагальнене їх обґрунтування дає підстави зробити висновки:

— спеціалізовані зібрання одиничних книжкових пам'яток і (або) колекцій-книжкових пам'яток в Україні є фондами книжкових

пам'яток і для держави є об'єктами культурної спадщини, що підлягають особливому захисту;

— державні установи-фондоутримувачі повинні науково вивчати фонди для виявлення книжкових пам'яток;

— книжкові пам'ятки підлягають обов'язковому обліку, фондоутримувачі зобов'язані мати спеціальну облікову документацію на них;

— книжкові пам'ятки світового та державного рівнів вносяться до Державного реєстру національного культурного надбання;

— зареєстровані колекції і фонди книжкових пам'яток не підлягають переформуванню чи ліквідації;

— книжкові пам'ятки заборонено списувати;

— державні установи, які зберігають фонди книжкових пам'яток, зобов'язані забезпечити їхнє належне зберігання і використання;

— установи-фондоутримувачі повинні забезпечити доступність інформації про наявні книжкові пам'ятки;

— експонування книжкових пам'яток поза межами України можливе за умови обов'язкового страхування.

Якщо спроектувати ці вимоги на реальні сьогодення, можна резюмувати, що ретроспективні фонди великих бібліотек в Україні містять унікальні об'єкти — книжкові пам'ятки, яким притаманна висока культурна й історична цінність. Їх важливі духовні, естетичні, поліграфічні та документуючі властивості, що становлять суспільно вагомий науковий, культурний чи історичний цінність, є беззаперечними.

Органи державної влади зобов'язують бібліотеки, які зберігають книжкові пам'ятки, виконувати роботу, що полягає у їх виявленні, введенні у науковий обіг, обліку, збереженні та належному використанні. Відомо, що книгозбірні докладають значні зусилля для виконання поставлених завдань.

Тим часом зміни в галузі бібліотекознавства сьогодні вимагають забезпечити користувачів електронною інформацією — створювати бази даних електронних копій документів, їх реєстри, розміщуючи в глобальній комп'ютерній мережі. Так, подальше формування Державного реєстру національного культурного надбання передбачає створення електронної версії реєстру, а формування бази «Книжкові пам'ятки України» планується у вигляді організації цифрового ресурсу книжкової та рукописної спадщини.

Саме тому в мережі установ Національної академії наук України прийнято рішення вести централізований облік книжкових пам'яток в електронній базі даних «Книжкові пам'ятки мережі академічних бібліотек України» з координацією цієї діяльності Національною бібліотекою України імені В. Вернадського. Згідно з прийнятим «Положенням про книжкові пам'ятки, рідкісні та цінні фонди (колекції), що зберігаються в установах Національної академії наук України», ця база даних формуватиметься на єдиній науково-методичній основі, що дасть змогу об'єднати всю інформацію про примірники книжкових пам'яток для наукових цілей. А розроблені «Правила користування книжковими пам'ятками, рідкісними та цінними рукописними та книжковими фондами, що зберігаються в установах Національної академії наук України», забезпечать належне їх зберігання та використання.

1. Бібліотечна статистика. Міждержавний стандарт ГОСТ 7.20-2000. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи [Електронний ресурс] / Славутицька асоціація шкільних бібліотекарів. — Режим доступу: http://sasl.at.ua/load/bibliotечna_statistika_mizhderzhavnij_standart_gost_7_20_2000/11-1-0-134. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 6 листоп. 2016 р.
2. В'ячеслав Кириленко презентував на Уряді Стратегію розвитку бібліотечної справи в Україні до 2025 року «Якісні зміни бібліотек задля забезпечення сталого розвитку України» [Електронний ресурс] / Міністерство культури України. — Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245072235. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 6 листоп. 2016 р.
3. ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1-2003, IDT). — Київ : Держспоживстандарт України, 2007. — 47с.
4. ДСТУ ГОСТ 7.50:2006 СІБВС Консервація документів. Загальні вимоги (ГОСТ 7.50-2002, IDT) = ГОСТ 7.50-2002 Межгосударственный стандарт. Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Консервация документов. Общие требования / Межгосударственный совет по стандартизации, метрологии и сертификации, Минск. — Режим доступу: http://www.nlr.ru/fdcc/activ/nir/docs/750_2002.html. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 6 листоп. 2016 р.

5. ДСТУ ГОСТ 7.87:2008 СІБВС. Книжкові пам'ятки. Загальні вимоги (ГОСТ 7.87-2003, IDT) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://profuy.nplu.org/articles.php?lng=uk&pg=84>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 6 листоп. 2016 р.
6. Методичні рекомендації для державної реєстрації книжкових пам'яток України: кириличні рукописні книги та стародруки / НАН України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського ; уклад.: *Н. П. Бондар, Л. А. Гнатенко, Л. А. Дубровіна, Н. М. Зубкова, О. А. Іванова* ; передм.: *Л. А. Дубровіна, Г. І. Ковальчук*. — Київ : НБУВ, 2007. — 135 с.
7. Методичні рекомендації з питань організації роботи з колекціями, особовими бібліотеками та книжковими зібраннями у бібліотеках науково-дослідних установ НАН України // Організація роботи бібліотеки науково-дослідної установи Національної академії наук України : зб. док. і матеріалів / НАН України, НБУВ. — Київ, 2000. — Вип. 3. — С. 54-64.
8. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон від 27.01.1995 р. № 32/95-ВР [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 6 листоп. 2016 р.
9. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон від 21.09.1999 р. № 1068-XIV [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 6 листоп. 2016 р.
10. Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека — XXI» : Постанова, Програма, Паспорт, Завдання і заходи від 17.08.2011 р. № 956 [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» / Кабінет Міністрів України. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/956-2011-%D0%BF>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 6 листоп. 2016 р.
11. Про затвердження Переліку державних установ, закладів культури, інших організацій, яким надається право проведення державної експертизи культурних цінностей : Наказ, Перелік, Звіт від 11.09.2014 р. № 744 [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» / Міністерство культури України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1168-14>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 6 листоп. 2016 р.

12. Про затвердження плану заходів щодо розвитку бібліотечної справи на період до 2011 року : Розпорядження, План, Заходи від 30.09.2009 р. № 1226-р [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» / Кабінет Міністрів України. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1226-2009-%F0>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 6 листоп. 2016 р.
13. Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.1992 р. № 466 // База даних «Законодавство України» / Кабінет Міністрів України. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 6 листоп. 2016 р.
14. Про затвердження Положення про Експертну комісію з відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання : Наказ, Положення від 30.10.2014 р. № 919 [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» / Міністерство культури України. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1449-14>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 6 листоп. 2016 р.
15. Про затвердження Порядку відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання : Наказ, Порядок, Форма [...] від 14.06.2016 р. № 437 [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» / Міністерство культури України. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0936-16>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 6 листоп. 2016 р.
16. Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення : Постанова, Порядок від 26.08.2003 р. № 1343 [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» / Кабінет Міністрів України. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1343-2003-%D0%BF>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 6 листоп. 2016 р.
17. Про затвердження Програми збереження бібліотечних фондів на 2000–2005 роки : Постанова, Програма від 15.09.1999 р. № 1716 [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» / Кабінет Міністрів України. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1716-99-%D0%BF>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 6 листоп. 2016 р.
18. Про культуру : Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 6 листоп. 2016 р.

19. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон від 09.01.2007 р. № 537-V [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/537-16>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 6 листоп. 2016 р.
20. Про охорону культурної спадщини : Закон від 08.06.2000 р. № 1805-III [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 6 листоп. 2016 р.
21. Про порядок введення в дію «Основ законодавства України про культуру» : Постанова Верховної Ради України від 19.02.1992 р. за № 2141-XII. — втратила чинність [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2141-12>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 6 листоп. 2016 р.
22. Про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету, виділених Міністерству культури України на бібліотечну справу : бюлетень. — Київ : Рахункова палата України, 2012. — С. 9-11.
23. Стратегія розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» : Стратегія від 23.03.2016 р. № 219-р [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» / Кабінет Міністрів України. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-%D1%80>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 6 листоп. 2016 р.
24. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні : Стратегія від 15.05.2013 р. № 386-р [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» / Кабінет Міністрів України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 6 листоп. 2016 р.
25. Створення баз даних документів, визначених для включення до Державного реєстру національного культурного надбання за допомогою системи автоматизації ІРБІС : рекомендації / Національна парламентська бібліотека України ; уклад.: О. Лазарева, Л. Ніколенко, Я. Сенько та ін. — Київ, 2002. — 19 с.